

מסכת ערכין – מראה מקומות דף טז

דף ט"ו:

גמ' אמר רבה כל מלתא דמיתאמרא באפי מרה לית בה משום לישנא בישא כו' א"ל כ"ש חוצפא כו'

ע' שפת אמת דהחילוק הוא דאי אומר לשה"ר של שקר ודאי באפי מרה אדרבה הוי חוצפה, אבל בלשה"ר של אמת כהך דר' יוסי בזה אפי' מרה הוי כתוכחה שרוצה להסירו מזה הדרך אבל שלא בפניו הוה כדי להשניאו בפני אחרים ע"ש.

ע' שיעורי הגרמ"ד שחוקר בהיתר דאפי מרה אם הוא משום דאדם בוש לדבר דברי גנות בפני חבריו, ובע"כ דבאמת אינם דברי גנות. ולפי"ז יוצא דלשה"ר גמור אסור לדבר אפילו בפני הבעלים אפילו לרבה, או"ד דבאמת אדם מעיז לדבר דברי גנות בפני חבריו, אלא דכך היא הגדר של לשה"ר דאינו אסור אם מדבר בפני חבריו.

ולפי"ז אי פסקין דאסור לספר לשה"ר בין בפני חבריו ובין שלא בפניו, א"כ בע"כ דפסקין דלא כרבה, כיון דלרבה באמת מותר לומר לשה"ר באפי מרה.

ולכא' נחלקו בזה המהרש"א והכס"מ.

דע' מהרש"א שהק' מאי ראי' מהא דר' יוסי דאמר מימי לא אמרתי דבר וחזרתי לאחורי, אימא ה"ק לא אמרתי דבר דהיינו לשה"ר גמור שהייתי צריך לחזור לאחורי בפני הבעלים, אבל אה"נ לשה"ר גמור אסור לומר בפניו.

ותי' מהרש"א דה"ק כל מילתא שהוא נראה קצת כלשה"ר אילו לא חש לאומרו גם בפניו אין זה לשה"ר לאומרו אפילו שלא בפניו ע"ש.

ומבואר מדברי מהרש"א דלשה"ר גמור בודאי אסור לאומרו אפילו בפניו, וכל כונת רבה רק לומר דדבר שאינו ממש לשה"ר אם אינו בוש לאומרו בפניו ע"כ שאין זה לשה"ר וממילא מותר לאמרו אפילו שלא בפניו. וזהו גם כונת ר' יוסי שלא אמר לשה"ר גמורה, דכל דבר שהי' אומר שהי' נראה קצת כלשה"ר הי' אומרו בפניו, וממילא בע"כ שלא הי' לשה"ר כלל.

אמנם הכס"מ בע"כ לומד אחרת, דע' רמב"ם בהל' דעות (פ"ז ה"ה) שכל דאסור לספר לשה"ר בין בפני חבריו בין שלא בפניו ע"ש. והק' הכס"מ מדוע פסק הרמב"ם דלא כרבה. אולם לדברי מהרש"א הנ"ל גם רבה מודה דאסור לספר לשה"ר גמור בפניו. ובע"כ שהבין הכס"מ דלרבה באמת יש היתר לספר לשה"ר גמורה בפניו, ורק דס"ל דלא פסקין כותי' ודו"ק.

דף ט"ז.

גמ' אמר רבב"ח כל מלתא דמתאמרא באפי תלתא לית בה משום לישנא בישא מ"ט חברך חברא אית לי וחברא דחברך חברא אית לי כו'

מצינו בזה כמה שיטות:

הרשב"ם בב"ב (דף ל"ט) פי' דדבר שנאמר בפני ג' אנשים אין איסור לחזור ולאומרו דהוי מלתא דעבידא לגלוי', ומותר אפילו לחזור ולומר דבר זה להנידון, היינו למי שסיפר עליו. אבל אין שום היתר להראשון לספר מתחילה.

וכע"ז כ' הרמב"ם בהל' דעות (ז', ה') דדברים שנאמרו בפני ג' כבר נודע הדבר, ואם סיפר אחד מן הג' פעם אחרת אין בזה איסור לשה"ר, והוא שלא יתכוין לגלות הקול יותר.

וכ"כ הסמ"ע (ל"ת י') ע"ש. וע' ביאור מהרש"ל על הסמ"ג שם שכל דזה דלא כדברי הרשב"ם והגהות אשר"י בב"ב שכתבו דמותר לספר אפילו למי שנאמר עליו הלשה"ר.

אבל הח"ח (כלל ב' במ"ח אות ו') כ' דיתכן דהרשב"ם מודה שאם מתכוין לגלות הקול יותר דאסור, ומש"כ דמותר לספר למי שנאמר עליו היינו כשמסיח לפי תומו, ואין כונתו לעורר מדנים על חבריו.

ויל"ע יסוד ההיתר להרמב"ם ורשב"ם הלא אם א' מן השומעים לא יספר ישארו רק ב' שומעים, וע"י שנים אין הדבר מתפרסם, וא"כ מהו ההיתר של אפי תלתא בכלל.

וכ' הבמ"ח (שם אות ט"ז) דאולי יסוד ההיתר הוא משום דאם יש ג' שומעים, שיערו חז"ל שאי אפשר שכל הג' יתאפקו מלספר אלא ודאי אחד מהם יגלה, וממילא עשוי להתגלות לכל משום דחברך חברא אית לי כו'. וממילא ניחא דאפילו אם הוא עצמו לא יספר מ"מ ודאי יתגלה ע"י אחד מן השומעים. נמצא חידוש לדבריו דא"צ ג' לפרסם הדבר רק סגי בחד, וצ"ע.

עכ"פ יש כאן ב' שיטות.

לשיטת הרשב"ם הראשון בודאי אסור לו לספר לשה"ר או רכילות בכל אופן, ואין שום היתר של אפי תלתא. וכל ההיתר הוא רק להשומעים לחזור ולאמרם כיון דכבר נתגלה הדבר, ובזה ליכא איסור דלשה"ר. וההיתר הוא לחזור ולאמרו אפילו להנידון, היינו מי שסיפר עליו.

ולהרמב"ם והסמ"ג אם שמע לשה"ר בפני ג' ג"כ יש היתר לספר לאחרים, אבל רק באקראי, ובלבד שלא יתכוין להעברת קול. וגם אין היתר לחזור ולספר להנידון כלל.

ובשם הגר"י הוטנר זצ"ל (ספר הזכרון עמ' של"ב) אומרים שהיתר הנ"ל הוא רק לדברים שיכולים לגרום נזק לחבירו, אבל אין שום היתר לספר דברי גנאי גמור על חבירו. ובשו"ת אז נדברו (ח"ב סימן ע"ד) כ' שגם הח"ח זצ"ל הסכים לזה, ומודה להדיוק בזה בדברי הרמב"ם ע"ש.

התוס' שם בב"ב כ' דאין איסור לשה"ר כשהוא מסופר לפני ג'. ובתוס' בסוגיין (ד"ה כל) ביארו יותר דר"ל כה"ג דנורא בי פלניא דאיכא למשמע דלא אמרה משום לשה"ר, אבל אם הוא דבר קינטור על חבירו אפילו אומרה בפניו אית בי' משום לישנא בישא ע"ש.

וביאר הח"ח ז"ל (שם ס"ב) דר"ל דכיון דאינו גנאי גמור יכול לפרשו בב' פנים, ובזה התירו לומר בפני ג' דכיון דיודע שבודאי יבואו הדברים לאזניו על כן הוא שומר עצמו בעת האמירה לומר באופן שלא יהי' מינכר מלשונו לשון גנאי ע"ש.

נמצא דשיטת התוס' היא דרך מותר לומר דבר "דיבור שיש לו ב' פנים" בפני שלשה דוקא, ובלבד שאין כונתו לגנות כלל. וכל הענין של אפי' תלתא הוא דבכה"ג בע"כ שאין כונתו לגנות דאינו חושש אם ישמעו. אולם רק המספר הראשון מותר, אבל אסור להשומע לחזור ולספר דאין לו ההיתר של אפי' תלתא. וכן מביא הח"ח בהל' לשה"ר כלל ב' בבמ"ח אות ב' בשם מהרש"ל בביאוריו על הסמ"ג (לאוין ט') ע"ש. ועכ"פ גנאי גמור בודאי אסור לספר באפי' תלתא.

רש"י בסוגיין (כאן בערכין) מפרש דהבעלים אמרוה בפני ג' וממילא המגלה אותה אינו לשה"ר מפני שזה גילה דעתו תחילה דאינו חושש אם יתודע, כיון דמידע ידע שסופו להגלות דחברך חבא אית לי'.

וע' רבינו יונה (בסוגיין ב"ב דף ל"ט). שמביא שיטה זו של פרש"י ומוסיף דמיירי לענין רכילות, דמי' שאמר איזה דבר על חבירו בפני ג' מותר לספר למי שנאמר עליו דאין המספר מקפיד שיאמרו לו. עוד פי' דמיירי לענין גילוי סוד, דהיינו שאם מגלה סוד בפני ג' בנ"א מותר להם לספר לאחרים, דגילה דעתו שאינו חושש שיגלו.

עכ"פ שיטת רש"י היא או כהרשב"ם הנ"ל, או דמיירי שאמר הבעלים דבר שאסור לגלות ע"פ דין, וכאן מותר כיון שגילה דעתו שמוחל (כגון גילוי סוד).

רבינו יונה בב"ב ובשערי תשובה (ש"ג אות רכ"ח) פי' דמיירי בדברים שמותר לאומרם כגון שחבירו הזיק לו או עשה לו חמס, או שחבירו עושה עבירות במזיד דמצוה לספר ולגנותו בפני בני אדם. ובזה אמרו דדוקא אם אומרו בפני ג' אנשים מותר, דאז יש לתלות שכונתו שיגיע הדברים לאזניו ויתקן דרכיו. אבל אם מספר בפני איש א' או ב' אסור משום דמיחזי שאומרו משום לשון הרע כדרך בעלי הלשון שנהנים מסיפורם ביש על חבריהם.

עוד כ' דכשאומרו רק בפני שנים, מיחזי שמכוין שלא יגיע הדברים לאזנו ורוצה להחניפו ולגנות דעתו, או דאתו למיחשדי' שמא אין הדברים אמת, אבל בפרהסיא הכל יודעים שאין אדם כשר מספר דברי שקר ברבים, ע"ש.

עכ"פ לרבינו יונה מיירי הסוגיא בדיבור שאינו לשה"ר ע"פ דין כגון על רשע, וקמ"ל דבר צדדי דלא מקרי חונף בזה שלא בפניו.

וכ' הח"ח זצ"ל (כלל ב' במ"ח סוף אות ג') דהיוצא להלכה הוא דמן הדין אסור לספר לשה"ר או רכילות ואפילו אבק לשה"ר או רכילות היכא דמנכר לגנאי, ואפילו באפי תלתא ואפילו אם יודע שהוא אמת, וה"ה לקבל אסור בכל זה. ורק יש היתירים באופנים הנ"ל כתוס' וכרמב"ם ע"ש בכל דברי הח"ח זצ"ל.

גמ' תני ר' דימי אחוזה דר' ספרא לעולם אל יספר אדם בטובתו של חברו שמתוך טובתו בא לידי רעתו כו' וברש"י הוסיף וז"ל וכשהוא מספר בטובתו "יותר מדאי" הוא עצמו אומר חוץ ממדה רעה זו שבו או אחרים כו' ע"ש.

וברעק"א (בגה"ש) ציין דהוא ג"כ גירסת הרי"ף בשבת. ומציין ג"כ את דברי הרמב"ם בהל' דעות שכ' אל יספר בפני שונאיו ע"ש. וצ"ב מדוע הוסיפו לפרש כן על פי' הגמ' ולא פירשו כפשוטו שלא יספר בטובתו סתם.

ותי' הרש"ש משום דמצינו הרבה פעמים בש"ס שדיברו בשבחן של חכמים, וא"כ איך קאמר דאסור לספר בטובתו של חברו. לזה תי' רש"י דהכונה הוא דאסור לספר יותר מדאי, והרמב"ם תי' דאסור לספר בפני שונאיו דבזה יבוא לידי לשה"ר.

אולם הק' הרש"ש מגמ' ב"ב דנקט דאסור אף דלא הי' יותר מדאי וגם לא הוזכר שם דהי' שונאיו, וצ"ע. ומציין את דברי המג"א (סימן קנ"ו) שביאר דכל האיסור משום אבק לשה"ר משום שגורם שיספרו בגנותו. וגם המג"א הרגיש בקושיית הרש"ש מהגמ' בב"ב, וצ"ע.

אולם הח"ח זצ"ל בהל' לשה"ר (כלל ט' בהגה"ה) הק' דאמאי הוי רק אבק לשה"ר, והא קעבר משום לפני עיור לא תתן מכשול שהוא איסור דאורייתא שמכשיל אדם בישראל באיסור דאורייתא של לשה"ר, וצ"ע.

ותי' הח"ח זצ"ל דליכא כאן משום לפני עיור בכה"ג שבלא"ה היו מספרים לשה"ר, או בכה"ג דאין הדבר ברור כ"כ שיבוא לידי איסור ע"ש. וע' חזון איש.

דף ט"ז:

לא תשנא

גמ' ת"ר לא תשנא את אחיך בלבבך יכול לא יכנו לא יסטרנו כו' ת"ל בלבבך כו' ופרש"י לא יכנו על דבר תוכחה ע"ש.

ובים של שלמה בב"ק דף פ"ג (סימן ט') כ' שכל בר ישראל יכול להכות את חבירו לאפרושי מאיסורא, וכן איתא בערכין דף ט"ז: יכול לא יכנו כו' אלמא שמותר להכותו על דברי תוכחה ע"ש.

הרמב"ם והחינוך

הרמב"ם בהל' דעות (ו', ה') כ' וז"ל כל השונא אחד מישראל בלבו עובר בלא תעשה שנא' לא תשנא את אחיך בלבבך, ואין לוקין על לאו זה לפי שאין בו מעשה, ולא הזהירה תורה אלא על שנאה שבלב, אבל המכה את חבירו והמחרפו אע"פ שאינו רשאי אינו עובר משום לא תשנא. ובהל' ו' כשיחטא איש לאיש לא ישטמנו וישתוק כמו שנאמר ברשעים ולא דבר אבשלום את אמנון מאומה למרע ועד טוב כי שנא אבשלום את אמנון, אלא מצוה עליו להודיעו ולומר לו למה עשית לי כך וכך ולמה חטאת לי בדבר פלוני שנא' הוכח תוכיח את עמיתך כו' ע"ש.

מבואר שהתורה הקפידה בעיקר על שנאה בלב. ובמש"כ הרמב"ם שאם מכהו אינו עובר יל"ע אם הכונה משום שחסר כאן שנאה שבלב, או דאע"פ שיש כאן שנאה בלב, מ"מ אם התפרץ לחוץ לידי הכאה גם בזה אינו עובר.

וע' בספר המצות (מצוה ש"ב) שכ' דאין עובר אלא על שנאה שבלב, וכשמודיעו שהוא שונא אותו אינו עובר על לאו זה, וז"ל הזהיר משנא קצתנו את קצתנו והוא אמרו לא תשנא את אחיך בלבבך, ולשון ספרי לא אמרתי אלא שנאה שבלב, אמנם כשהראה לו השנאה והודיעו שהוא שונא אותו אינו עובר על זה הלאו כו'.

מבואר ששיטת הרמב"ם דאע"פ שיש שנאה בלב, מ"מ אם התפרץ לחוץ לידי הכאה או אפילו אם רק הודיעו שהוא שונא אותו, בזה נסתלק הלאו ממנו.

וכ"כ החינוך (מצוה רל"ח) כדברי הרמב"ם שאם מראה לו שנאתו שאינו עובר על לאו זה, רק על לא תקום ולא תטור, אבל הלאו של שנאת הלב הוא חטא חזק יותר מן הכל (לשון הרמב"ם בסהפ"מ) ע"ש.

ומקור דברי הרמב"ם הוא גמ' דידן, ולדבריו א"ש שו"ט של הגמ' ככה. דס"ד דבא התורה להזהיר על שנאה שבלב אבל דוקא כשהוא שנאה כל כך עד כדי הכאה ר"ל דמראה לו שנאתו, קמ"ל

להיפוך דאם מכהו ומראה לו שנאתו דאינו עובר בלאו זה, ואדרבה רק אם אינו מראה לו שנאתו עובר בלאו זה. וזהו מש"כ הרמב"ם בהל' דעות שאם מכהו אפילו מתוך שנאתו אינו עובר בלאו זה.

הרמב"ן

הרמב"ן עה"ת בפ' קדושים מפרש דכונת הכתוב לומר דאתה צריך להתוכח עמו על אודות הדבר שמחמתו אתה שונאו שמא יתנצל או יתברר שאינו כמו שאתה חושב ושמא יבקש מחילתיך ע"ש. וכן כ' היראים (מצוה ל"ט). ולפי"ז מה שהודיע שנאתו לחבירו אכתי עובר בל"ת זה עד שיודיענו עובר מה שונאו וישמע מה שמשיב לו על זה.

וכל הקהילות יעקב דלפי היראים משמע דאם חבירו אינו מכחיש מה שחטא נגדו וגם אין מבקש מחילה, אז אין לאו זו אפילו אינו שונאו מחמת שחטא לשמים, רק שונאו מצד מה שחטא נגדו מ"מ אינו עובר בלאו זה.

וכן משמע שאם שונאו מחמת קנאה וכיו"ב עובר לעולם אע"פ שהודיע שנאתו והתוכח עובר זה.

רש"י

רש"י הכא מפרש דמיירי על דין תוכחה, ומשמע ששנאה בלב אסורה בין אם הודיע שנאתו ובין אם לא הודיע שנאתו, רק כל שנאה בלב אסרה תורה.

ולדבריו שו"ט דגמ' היא ככה, דס"ד דרק עובר בלאו זו של שנאה אם הי' שונאו כ"כ עד שהתפרץ לחוץ, קמ"ל דאפילו על שנאה שבלב הוא עובר. ומ"מ משמע דעובר בלאו זו של שנאה שבלב בכל אופן ואפילו אם הודיעו, ודלא כדברי הרמב"ם הנ"ל.

ראב"ד

ובשם הגר"ח קנייבסקי שליט"א שהביא דברי הראב"ד בתו"כ על הפסוק לא תקום ולא תטור, ואמרו חז"ל ביומא איזהו נקימה השאלני קרדומיך כו' והק' הראב"ד דרבים מתמיהים בדבר שהראשון שלא השאילו והי' תחילה לקלקול אינו עובר בכלום והשני עובר בלאו. וכל הראב"ד שהראשון שלא רצה להשאיל לא הוזהר לפי שלא מחמת איבה נמנע מלהשאיל אלא משום שחש על ממונו, משא"כ השני שאינו משאיל מתוך שנאה. והוסיף הראב"ד וכל' ואם הראשון מונעו משום איבה כש"כ שהוא עובר משום לא תשנא את אחיך ומשום לא תקום, ואע"פ שלא הזכיר הנקימה בפיו כי הבורא ב"ה בוחן לב חוקר כליות עכ"ל.

ומדכתב ואע"פ שלא הזכיר משמע דכ"ש אם הזכיר והודיע שנאתו דעובר בלא תשנא, דלא משמע דהאי סיומא דכ' הראב"ד קאי רק על ל"ת דלא תקום, וא"כ משמע כמו פרש"י דעובר על הלאו של לא תשנא בכל אופן, אפילו אם הודיעו שהוא שונא אותו, ודלא כהרמב"ם.

וע"ע קהילות יעקב (סימן ד') באריכות.

גמ' מגין לרואה בחבירו דבר מגונה שחייב להוכיחו שנא' הוכח תוכיח כו' יכול אפילו משתנים ת"ל לא תשא עליו חטא כו'

ע' רמב"ם בהל' דעות (ו', ז') שכ' הרואה חבירו שחטא או שהוא הולך בדרך לא טובה מצוה להחזירו למוטב כו' שנא' הוכח תוכיח את עמיתך כו'

ע' הגהות מיימונית שם. וע' יראים בסימן רכ"ג

גמ' בעא מיני' ר' יהודא ברי' דר"ש כו' תוכחה לשמה וענוה שלא לשמה הי מינייהו עדיפא כו' ע' פרש"י ותוס' ומהרש"א. וכן ע' הגהות ר' יעקב עמדין.

וע' שפת אמת שרוצה לפרש דמונע עצמו מלעיין בעסק חבירו כדי שלא יצטרך להוכיחו משום ענוה שלא לשמה. ותוכחה לשמה היינו שמפקח בעסקי חבירו לראות מעשיהם ולהוכיחם וכונתו לשמה. אולם מעובדא דר"ה וחייא בר רב לא משמע הכי ע"ש.

הגמ' פושט שענוה שלא לשמה עדיפא מכולהו מהא דחזינן דלעולם יעסוק אדם בת"ת אפילו שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה. וצ"ב הרא"י הלא פשיטא לן דשלא לשמה לא עדיף מלשמה, וא"כ גם ענוה שלא לשמה פחותה מלשמה, וא"כ אכתי יתכן שתוכחה לשמה עדיפא מענוה שלא לשמה.

וביאר הגרמ"ד ע"פ דברי הנפה"ח (בפרקים לפני שער ד' סוף פ"ג) דמה שאמרו לעולם יעסוק בתורה שלא לשמה אין הכוונה דיבוא ללמוד תמיד לשמה, רק הכוונה דע"י שלומד שלא לשמה כמה שעות מסתמא יכנס בלבו זמן מועט שילמד לשמה ותהי' כונתו רצוי' ע"ש. וא"כ ה"נ י"ל דע"י שתנהג בענוה אף שלא לשמה מ"מ יכנס בלבו זמן מועט ענוה לשמה וזה עדיף מכולהו, ומשו"ה עדיפא על תוכחה לשמה.

גמ' אמר ר"י א"ר לעולם יעסוק אדם בתורה ומצוות אע"פ שלא לשמה כו'

ע' רמב"ם בהל' תשובה (י', ה') וז"ל כל העוסק בתורה כדי לקבל שכר או כדי שלא תגיע אליו פורענות הרי זה עוסק בה שלא לשמה, וכל העוסק בה לא ליראה ולא לקבל שכר אלא מפני אהבת אדון כל הארץ שצוה בה הרי זה עוסק בה לשמה כו'

ויש לעורר דהרמב"ם השמיט "במצוות" ורק כ' תורה, ובגמ' דידן כתוב תורה וגם מצוות.

ע' עוד רמב"ם הל' ת"ת (ג', ה'). וע' אגלי טל בהקדמה שתי' דהרמב"ם פסק דמצות צריכות כונה, ולכן אם נהנה הוי כאילו לא קיים, אבל בתורה הנאה מתורה נעשה ע"י ההנאה דבוק בתורה והוה לימוד לשמה וכולו קודש כי גם התענוג מצוה ע"כ.

ע' אגרות משה (או"ח ח"א סימן כ').

ע' בחי' הגרי"ז שמעורר דהרמב"ם כ' בהל' תשובה שללמוד מאהבה היינו לשמה, וגם כ' שצריך לעשות האמת מפני שהוא אמת כו' והאם מעלה זו של לשמה הוא רק ליחידים וגדולי עולם כו' וא"כ איך יכול להיות הוראה לכלל לעסוק שלא לשמה כו' דלעולם לא יגיע לכלל של לשמה רק יחידי סגולה בלבד.

עוד קשה דמהו החידוש של לעולם יעסוק אדם בתורה אפילו שלא לשמה, הלא גם שלא לשמה הוי מצוה, ואטו אם לא יוכל להניח תפילין לשמה יפטר מזה, וצ"ע.